

Exploatering av jordbruksmark i Kungälv och Mölndals kommun.

En fallstudie.

Miljörörelser och miljöpolitik, HU1132

Robert Kalmár, vt 2012

1 Introduktion

2 Metod och teoretiska utgångspunkter

3 En lokal bakgrund

4 En global bakgrund

5 Tillvägagångssätt/begränsningar med fallstudien.

6 Grundläggande utgångspunkter för fysisk planering med inriktning på jordbruksmark. Exploatering av jordbruksmark.

Nationella bestämmelser som rör jordbruksmark.

7 Vad sägs om jordbruk och livsmedelsproduktion i Kungälv och Mölndals kommuns översiktplaner?

8 Diskussion

9 Källor

1. Introduktion

I takt med det praktiska odlandet i mitt arbete, har parallellt ett intresse för de teoretiska frågorna kring jordbruk och livsmedelsproduktion lokalt såväl som globalt växt. Det lokala och globala är idag tätt sammanlänkade. Mer än någonsin tidigare är produktion och konsumtion åtskilda och ofta distanserade och sammanbinds genom långväga transporter.

Ämnesvalet för fallstudien bygger, sett från en metanivå, på frågan: Hur kommer, utifrån pågående klimatförändringars inverkan och minskad tillgång på fossila bränslen, framtidens matförsörjning att se ut? Och mer konkret: Hur påverkar dessa faktum den kommunala markanvändningsplaneringen?

Jag delar Joseph R. DesJardins ståndpunkt när han i Environmental Ethics skriver att: "environmental destruction must be understood within broader ethical contexts" (1). I skiftet mellan ett oljeberoende och ett oljeoberoende samhälle behöver vi se på andra sätt på samhälle, natur och kultur. Fallstudien är skriven med utgångspunkt ur en normativ ansats, såväl som en förvisning, att den rådande situationen inom livsmedelsproduktionen - som vilar på långtifrån kommen, på (fossilt) energiintensivt brukande som resulterat i kortsiktigt ekonomiskt räknat väldigt billig mat - inte kommer vara för evigt. Den är skriven utifrån en utgångspunkt om att detta "fossila tänkande" inte är långsiktigt hållbart och att det kommer få omfattande konsekvenser för kommande generationer.

2. Metod och teoretiska utgångspunkter

Jag har valt att granska Kungälv och Mölndals kommuns nuvarande översiktsplaner utifrån vad man skriver jordbruk i allmänhet och om lokal livsmedelsproduktion i synnerhet. Huvudfrågan lyder: bidrar planeringen till en långsiktig förvaltning av samhällets (Kungälv och Mölndals kommuns) - här med specifikt fokus på jordbruksmarken - resurser ?

Eftersom frågorna kring jordbruk och lokal livsmedelsproduktion lyser med sin frånvaro såväl rent praktiskt som i debatten - har ämnesvalet växt ur en önskan att

belysa frågeställningarna och själv försöka förstå hur dessa frågor behandlas och bestäms i de studerade kommunerna samt vilka konsekvenser dessa beslut kan komma att få.

Andra intressanta frågor i sammanhanget: Hur relaterar begrepp som makt, natursyn, hållbar utveckling (vs resiliens) till frågor om kommunernas markanvändning? Hur påverkar den nuvarande markanvändningen kommande generationers möjlighet att leva ett gott liv? Hur kan ett begrepp som matsuveränitet ses i förhållande till de berörda kommunernas markanvändning?

Sammantaget: vilken typ av diskurs kommer till uttryck i översiktsplanerna? Vems uppfattning om naturen får lov att äga detta specifika rum?

Tyvärr ges dock inte utrymme att besvara dessa frågor ingående i denna mycket begränsade fallstudie.

3. En lokal bakgrund: Livsmedelsproduktion i Kungälv och Mölndal- en historisk parentes?

Att valet för fallstudien föll på kommunerna Kungälv och Mölndal är utifrån min horisont lättförståeligt. Jag har i drygt 10 år arbetat på en ekologisk gård, Tobiasgården, nära Kareby, Kungälv. När jag 2001 började där bestod det angränsande området från Rollsbo längs med Karebyvägen fram till Vegestorp av mindre gårdar med omkringliggande åkermark. Idag har området genomgått en totalförvandling och i stort sett helt blivit ett industriområde. Efter att vecka efter vecka, år efter år, ha sett denna utveckling ske har med tiden många frågor väckts. Utifrån vilka grunder kunde det bli så här?

Våren 2010 var jag med och tog över en ekologisk odling i Råvekärr, Mölndal, vilken sedermera under hösten kom att bli odlingskooperativet Tillsammans. När vi tog över odlingen fick vi veta att arrende endast ges ett år i taget eftersom hela området är detaljplanerat för industritomter. Under 1900-talets början var i området mycket grönsaksodlingar, antalet kulminerade under 1950-talet för att drastiskt minska under 1960- och 70-talet. Mölndal är även den kommun i Sverige, näst efter Hässelby utanför Stockholm, som hade flest växthusodlingar under 1900-talet. Området längs med Mölndalsån är fruktbar jord och har länge odlats intensivt och försåg Mölndal och Göteborgsområdet med grönsaker. Stora delar av Mölndals omfattande trädgårdshistoria finns dokumenterat i det gedigna verket "Mölndal : lantbruks- och trädgårdsstad under omvandling" (2), där även marken där Tillsammansodlingen ligger finns beskriven. I ett föredrag om Mölndals trädgårdshistoria i november 2011 på Papyrus industrimuseum listade (den nu pensionerade) trädgårdsmästaren Lars Hedberg 82 handelsträdgårdar, plantskolor och andra grönsaks- och blomodlingar under första halvseket av 1900-talet, dessa i denna begränsade del av Mölndal.(3) Idag återstår nästan inga av dessa, de som är kvar och igång idag kan räknas på ena handens fingrar (och av dessa är det endast Tillsammansodlingen som sysslar med grönsaksodling/försäljning).

Situationen i Mölndals kommunen liknar således på ett påfallande sätt den i Kungälvs kommun. Frågorna blir fler, kan vi se vissa mönster hur dessa kommuner förhåller sig till användningen av jordbruksmark?

4. En global bakgrund: Tillförlitandet på långväga, ohållbart producerade livsmedel.

Under 2008 inträffade ett ganska ouppmärksammat paradigmskifte- fler människor

blev då stadsbor än landsortsbor globalt sett på jorden. Redan under 1900-talet hade allt mer folk flyttat från landet in till städer. Några siffror här i Sverige (SCB 2011): Mellan 2005 och 2010 ökade befolkningen i tätorterna med 383000 personer och minskade med 15000 utanför dessa. Enligt SCB bor nu 85 % av Sveriges befolkning i tätorterna. Dessutom har andelen människor som brukar jorden minskat dramatiskt både lokalt o globalt. I Sverige står mindre än 1 % av befolkningen för producerandet av livsmedel. De kvarvarande jordbruken har blivit mycket storskaliga. Importen av mat har ökat och med avståndet har spårbarheten var maten kommer ifrån minskat. Den stora merparten av våra grönsaker produceras med industrimetoder storskaligt och långsiktigt ohållbart för människor och miljö. I dagens konventionella jordbruk används i medeltal motsvarigheten till 10 kalorier (olja) för att producera 1 kalori (mat). (4) Siffran talar för sig själv att situationen är föga hållbar och motståndskraftig utan istället mycket sårbar inför situationen som står framför oss, dels att de fossila energiresurserna vi har överutnyttjat nu börjar sina, dels att klimatförändringarna blir en allt tydligare del av vår vardag, såväl lokalt som globalt.

Vad betyder matsäkerhet? En del av svaret är det som ligger – eller inte ligger- på din tallrik. På allas våra tallrikar lokalt och globalt. Hur långt det färdats innan det hamnade där. Vem som odlade det och på vilket sätt det odlats. Det är ett faktum nu att transnationella företag styr vad vi äter i långt större omfattning än tidigare. Inom livsmedels- och jordbruksbranschen är maktkoncentrationen dessutom större än i andra branscher. På senare år har länder, investeringsbanker, pensionsfonder och företag tagit kontroll över många miljoner hektar mark från fattiga jordbrukare i utvecklingsländer, sk ”land grabbing”.

Matkrisen som uppstod 2007-2008 visade med all önskvärd tydlighet sårbarheten i världens livsmedelssystem. Under ett par månader sköt priserna på säd i höjden, riset till exempel ökade under några månader 2008 med 400 %. (5) De som drabbades hårdast var människor i u-länder. För Sverige innebar det höjda priser på livsmedel, men eftersom priset på mat historiskt sett är billigare än någonsin tidigare, om man räknar på vad vi i snitt lägger på mat av den disponibla inkomsten, så klarade vi oss lindrigt undan. Till detta kan klimatförändringarnas påverkan på livsmedelsproduktionen i såväl nord som syd i framtiden läggas som en oförutsägbar faktor. Borde det med bakgrund av detta möjligtvis ringa i några varningsklockor? Det skulle kunna vara tänkbart att man i framtagandet av kommunala översiktsplaner – skisserar på scenarier med matkriser i beaktande? Man kan lätt se, utifrån ovanstående ett behov av olika scenarier, riskanalyser, konsekvensbeskrivningar. Eller att försiktighetsprinciper skulle kunna råda.

Jan Nyström skriver i ”Planeringens grunder” att ”minskningen av åkermarken, huvudsakligen som ett resultat av effektiviseringen inom jordbruket och ökad internationell konkurrens inom livsmedelshandeln”, resulterat i att småjordbrukens lönsamhet minskat kraftigt. (6) Samma sak har hänt och händer i Kungälv och Mölndal, liksom i många andra kommuner runt om i Sverige. Fruktbar åkermark schaktas bort och på marken läggs makadam och betong och området förvandlas till industrier eller bostäder. Industriområdesetablering på jordbruksmark får väl även betraktas som näst intill irreversibel åverkan. Om man i Kungälv eller Mölndals kommun framöver säg om tex 30 år finner behov att använda den till industriområde exploaterade före detta åkermarken för matproduktion följer det svåra arbetet att

återställa marken till brukbar jord. Dessutom skall i så fall detta göras med sannolikt avsevärt mindre materiella resurser tillgängliga.

5. Tillvägagångsätt/begränsningar med fallstudien

Jag har granskat vad som skrivits om jordbruk och livsmedelsproduktion i Kungälv och Mölndals nuvarande översiktsplaner, och har även tittat lite på några nationella dokument som rör jordbruk och markanvändning.

Frågor kring jordbruk och livsmedelsproduktion är dock ingen fråga på dagordningen i Kungälv och Mölndal, inte heller i översiktsplanerna. Det fanns inte mycket material att tillgå, varken inom kommunernas organisation, i samrådsprocessens dokumentation såväl som i media. I fallstudiearbetet har därför det utsagda, vad som inte sägs, hamnat i mitt fokus.

Därför blev även ”avstickaren” till Skåne relevant, där frågan om markanvändning kopplad till jordbruk är aktuell och diskuteras, i synnerhet efter Länsstyrelsen i Skånes utspel i mars 2012 om en nollvision för byggande på jordbruksmark från och med 2016 (7), ett förslag som med hetta debatterats i olika medier.

En tidsmässig och omfångsmässig begränsning har varit att detta en liten fallstudie. Den ursprungliga frågeställningen har växt till många nya och obesvarade frågor. En intressant tänkbar vidarestudium tycker jag vore: hur skulle alternativa scenarier kring markanvändning (eg: jordbruk/livsmedelsproduktion) i de berörda kommunerna kunna se ut?

6. Grundläggande utgångspunkter för fysisk planering.

Exploatering av jordbruksmark: några siffror

I Sverige har 3 430 ha jordbruksmark bebyggts under åren 1996–2005. Under denna period ökade exploateringstakten och var år 2005 mer än tre gånger så stor som år 1996. (8)

Enbart i Skåne har 13 000 ha av den allra bästa jordbruksmarken bebyggts mellan åren 1962-2000, vilket motsvarar 7 % av Sveriges bästa åkermark av klass 8-10.

Samtidigt har vi mest hårdgjord, asfalterad, yta per invånare i hela Europa. (9)

Jordbruksverket nya rapport, som granskar hur exploateringen av jordbruksmark 2006-2011 sett ut skulle komma ut i början av april, men har i skrivande stund ännu inte publicerats. Tendensen är dock att exploateringen ökat, i synnerhet i Skåne och Halland, områden som anses ha den fruktbaraste jordmånen i Sverige. (10)

Syftet med översiktsplanering.

Syftet med översiktsplanen är att visa planerad markanvändning, bebyggelse och bevarande inom hela kommunens yta. Myndigheter på nationellt plan som är med och bestämmer den fysiska planeringen är bla Jordbruksdepartementet, Miljödepartementet och Landsbygdsdepartementet.

På regional nivå har vi Länsstyrelserna, som vi senare skall se kan agera på lite olika sätt sinsemellan. Även EU är en aktör som påverkar beslut kring fysisk planering. Ansvaret för den fysiska planeringen faller dock i första hand på landets kommuner, eftersom det är de som har den suveräna rätten att anta fysiska planer, det sk kommunala planmonopolet. Hur gör kommunen då när man prioriterar, rangordnar samhällsintressena?

Elin Slätmo beskrev markanvändningsplanering/fysisk planering i sin föreläsning den 24 februari som ”det sätt samhället samordnar och disponerar markresurser och gör avvägningar mellan allmänna och enskilda intressen i en öppen och demokratisk

process.” (11) Planeringen ska främja en samhällsutveckling med goda sociala levnadsförhållanden och en långsiktigt hållbar miljö för människor, i dagens samhälle och för kommande generationer. En långsiktigt god hushållning med mark och vatten och med energi och råvaror skall främjas, liksom en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens. (12) En av den fysiska planeringens grundvalar syftar till att förhindra orsaker till miljöproblem och andra olägenheter (en sk proaktiv strategi). Planering är dock, som Jan Nyström påpekar, i allmänhet ett uttryck för maktutövning från samhällets sida. (13) Olika aktörer bevakar och hävdar skilda intressen, och har olika maktresurser att få sina intressen förverkligade.

Nationella bestämmelser som rör jordbruksmark

Miljöbalken:

Miljöbalken från 1998 slår fast grundläggande bestämmelser för skötseln av mark och vattenområden. I portalparagrafen sägs att: ”en god hushållning av mark och vatten ska tryggas.”

I kap 3, 4:e paragrafen: 4 § Jord- och skogsbruk är av nationell betydelse.

”Brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen och detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk.” (14)

Miljöbalken innebär dock endast riktlinjer för varje enskild kommun enligt det kommunala planmonopolet.

Plan och Bygglagen (15) reglerar också markanvändningen i Sverige. Även denna får dock betraktas som riktlinjer.

De 16 svenska miljömålen:

Sverige har antagit 16 nationella miljö kvalitetsmål. (16) I regeringens miljömålsproposition formuleras en ny inriktning på samhällsplaneringen, som bland annat syftar till att minska bilanvändningen, skapa bättre energiutnyttjande i bebyggelsen, ge förutsättningar för förnyelsebara energiresurser och minska miljö störningar. Miljö kvalitetsmålen skall nås senast 2025. Miljö målen håller på att revideras, år 2010 inrättades en parlamentarisk miljömålsberedning som ska utarbeta åtgärdsstrategier för hur målen ska nås, och en utredning kring miljömålen som rör just jordbruket kommer igång 2013 som det verkar. (17) Återstår att se vad denna kommer fram till rörande fallstudiens frågor.

Nr 13. Ett rikt odlingslandskap

Definition enligt riksdagen:

”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljö värdena bevaras och stärks.”

Ur beskrivningen: ”Att bevara den odlade mångfalden kan även ha betydelse för den framtida livsmedelsförsörjningen. ”

”Miljö målet påverkas av den gemensamma jordbrukspolitiken inom EU (CAP) .”

”Exploatering av jordbruksmark för tätortsbebyggelse och infrastruktur bedöms inte vara något problem på nationell nivå, men kan vara ett lokalt problem.”

”Senast år 2010 ska samtliga ängs- och betesmarker bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden.”

”Tillståndet för åkermarken och dess långsiktiga produktionsförmåga är godtagbart.

Arealen odlingsbar åkermark har dock minskat sedan 1995. ” (18)

7. Vad sägs om jordbruk och livsmedelsproduktion i Kungälv och Mölndals kommuns översiktplaner?

En första inblick i hur Kungälv Kommun ser på prioriteringen av frågor anges i ” Vision för Kungälv kommun”, som ligger längst fram på kommunens webb (19) Det enda som nämns om jordbruk där är: ”Jordbruksmark ska som grundprincip inte användas för ny bebyggelse.” Livsmedelsförsörjningen nämns inte, däremot understryks: ”Kungälv kommun ska vara självförsörjande när det gäller el och den ska komma från förnyelsebara energikällor.” Som avslutande övergripande mål anges: ”Bästa hållbara helhetslösningar för miljön ska eftersträvas.”

Kungälv kommun översiktplan 2010:

Ser man på den nuvarande översiktplanen, som antogs 2010 av kommunfullmäktige, skrivs det: ”Kommunen ska hushålla särskilt med den mest värdefulla jordbruksmarken. För att främja en utveckling av våra orter kan den tätortsnära jordbruksmarken behöva tas i anspråk. En vägning måste dock göras mot bl a en god kollektivtrafik, tillgänglighet, service och bevarandet av närströvområden.” (20) Ur Kungälv Kommun översiktplan 2010 s 4 (KK ÖP 2010 s 4)

I kommunfullmäktiges direktiv för ny översiktplan 2010 var ett av fokusområdena riktlinjer för utvecklingen på landsbygden och i kustzonen. ”Översiktplanen ska bidra till att hela Kungälv ska leva och att kommunen ska utvecklas mot ett hållbart samhälle. Samtliga dimensioner i hållbarhetsbegreppet ska beaktas med ett särskilt fokus på den sociala dimensionen.” (KK ÖP 2010 s 7)

”Hållbar utveckling ska vara ledstjärnan för all verksamhet i Kungälv.” (KK ÖP 2010, s 10) skrivs det i ett eget avsnitt om hållbar utveckling.

”Ökande folkmängd globalt i kombination med förstörelse av åkermark, utfiskning av haven, klimatförändringar och en förväntad minskad tillgång på olja bidrar tillsammans till att livsmedelspriserna har ökat och att vi riskerar att möta en minskad tillgång på livsmedel globalt. Att värna om produktiv åkermark är därför en viktig del i den lokala planeringen för att bidra till ett globalt hållbart samhälle. I vision för Kungälv kommun (sid 4) anges att jordbruksmark som grundprincip inte ska användas för ny bebyggelse. För att främja en utveckling av våra tätorter kan dock tätortsnära jordbruksmark behöva tas i anspråk, enligt visionen.” (KK ÖP 2010, s14)

”Inom Kungälv kommun finns stora sammanhängande grönområden som bildar gröna kilar. I de gröna kilarna ingår även skogs- och jordbruk. Många små ingrepp kan på sikt ge betydande påverkan på jordbrukslandskapet och grönområdena, varvid andra värden av stor betydelse för regionens utveckling kan komma att hotas. Särskilt betydelsefull är markanvändningen i mötet mellan tätort och landsbygd. Kommunen bidrar till att bibehålla de gröna kilarna i GR:s strukturbild genom en restriktiv syn på exploatering utanför serviceorterna och samlad bebyggelse.” (KK ÖP 2010, s 26)

Landsbygden: ”Kungälv kommun är belägen i en expansiv tätortsregion vilket innebär ett stort tryck på nya tomter även på landsbygden. Landsbygden består till stor del av jordbruksmark och naturområden förutom all befintlig bebyggelse.

Landsbygden är en resurs för hela Göteborgsregionen, vilket markeras som gröna kilar i strukturbilden. Därför måste tillkommande av ny bebyggelse hanteras varsamt så inte landsbygden splittras sönder. Tillkommande enstaka kompletteringar kan ske med 1-2 tomter. Den nya bebyggelsen ska lämplighetsbedömas utifrån i första hand landskapsbild, närhet till kollektivtrafik samt hänsyn till jordbruksmark. Ny

bebyggelse ska prövas med hänsyn till de areella näringarna. På landsbygden ser kommunen positivt på att pröva verksamheter som är förknippade med de naturliga förutsättningarna på platsen.” (KK ÖP 2010, S 46)

Rekommendationer för bevarande: ”Beroende på hur högt naturvärde ett område har, har de delats in i olika hänsynsnivåer som syftar till vilken grad av hänsyn som bör tas i samband med exploateringar.” I hänsynsnivå 3: Värdefulla odlingslandskap bla (KK ÖP 2010, S 54)

”Solberga – Ödsmål. Odlingslandskap i kustbygd där olika förhistoriska lämningar tillsammans med utskiftad jordbruksbebyggelse tillsammans bildar ett för Bohuslän representativt öppet och betat kulturlandskap. (Fornlämningsmiljö, Gårdsmiljö).” (KK ÖP 2010, s 68- 69) Se karta över värdefulla odlingslandskap (KK ÖP 2010, s 69 samt s 73 där även mark som försvunnit finns inritat)

”Länsstyrelsen har i ”Värdefulla odlingslandskap i Göteborgs- och Bohus län” (1995) redovisat särskilt värdefulla odlingslandskap. Dessa områden bör av landskapsmiljöskäl hävdas såsom öppna och odlade landskap.” (KK ÖP 2010, s 70)

Jord - och skogsbruk: ”På 70-talet inventerades samtliga kommuner med avseende på produktiv åkermark. Marken klassades in som ”särskilt värdefull åkermark” respektive ”värdefull åkermark”. I Kungälv kommun framhålls bl a följande områden som värdefulla ur jordbruksproduktion: Solbergaslätten väster om Kode, Harestadsslätten i Hermansby, Karebylätten norr om Kungälv samt området öster om Diseröd och Trankärr. Ca 6 % av den marken inom Kungälv kommun har exploaterats sedan dess. Idag återstår ca 73 km² sådan åkermark att jämföra med kommunens yta på 365 km². Det viktiga för dessa områden är att produktionsförmågan inte försämras utan att de kan trygga en god livsmedelsförsörjning i framtiden.” (KK ÖP 2010, s 72)

I samrådsredogörelsen, som ingår som bilaga till översiktsplanen, skrivs: ”Bevarandet av jordbruksmark är också av stort intresse som har förstärkts under de senaste årens klimatdebatt.” (bilaga till KK ÖP 2010, s 8)

En ny utredning om jordbruksmarken i Kungälv skall göras på uppdrag av kommunfullmäktige.(21)

Mölnåls kommuns översiktsplan 2006

Ur Inledning: ”De väsentliga förändringarna av huvudstrukturen i Översiktsplan 2006 utgörs av nya tankar inom miljöområdet. För att nå ett långsiktigt hållbart samhälle kan det vara nödvändigt att se över utbyggnadsstrategier och jämföra en utspridd bebyggelse med mer koncentrerad bebyggelse utmed leder med god kollektivtrafik. Natur och kulturfrågor har fått en starkare ställning liksom vikten av att bebyggelsen får en god utformning.” (22) (MK ÖP, kap 1, s 8)

Kap 2: Utgångsläge: Syftet: ”Visioner och strategier för att nå ett samhälle som erbjuder jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö skall beskrivas.” (MK ÖP, kap 2, s 9)

Kap 3: ”Kommunens fysiska planering skall nu inriktas på en omställning till ett ekologiskt samhälle där alla tillsammans måste göra åtgärder för att vi skall få en långsiktigt hållbar utveckling.” (MK ÖP, kap 3, s 11) I målformuleringen kring den hållbara utvecklingen i ÖP anges en rad åtgärder inom olika områden, dock nämns här inget om jordbruk eller livsmedelsförsörjning.

Kap 4 Värdefulla landskapsrum. ”Öppna marker eller odlingslandskap med så stora värden att de inte får förvanskas på sådant sätt att upplevelsen av naturkaraktär eller de kulturhistoriska

värdena går förlorad.” (MK ÖP, kap 4, s 17)

Kap 5 ”Trygga en god hushållning med naturresurser.

Motstående intressen: Bebyggelseintressen konkurrerar ibland med frizoner kring sjöar och vattendrag, kulturmiljöer och naturvård. En inriktning mot mindre funktionsuppdelning av markanvändningen genomsyrar dagens planering för att uppnå ett mer hållbart samhälle.” ...//...”Förtätningar och förädling (sic) av industrimark har skett och föreslås fortgå i Mölndalsåns dalgång” (MK ÖP, kap 5, s 9)
”Utbyggnad av golfbana i Lindome kan innebära minskad jordbruksmark och konkurrera med markbehov för andra idrotter.” MK ÖP, kap 5, s 25)

Grönstruktur: (ett särskilt grönstrukturprogram har även upprättats.)

Karta med bla värdefulla odlingslandskap, (MK ÖP, kap 5, s 42) se även karta över odlad/öppen mark, (MK ÖP kap 8, s 60)

Kapitel 8 Jordbruk: ”Jordbruk är en nationell betydelse enligt miljöbalken 3:4. Det betyder att brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller andra anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen som inte kan tillgodoses på annat sätt. Tillståndsplikten för att ta jordbruksmark ur produktion har slopats och ersatts av en anmälningsplikt. Anmälan görs till länsstyrelsen, som informerar kommunen. Jordbruket är en verksamhet som påverkar och kan komma i konflikt med andra intressen. Pågående förändringar inom jordbruket, med alltfler nedlagda gårdar, kommer att påverka landskapsbild, kulturhistoriska värden, flora och fauna, vattenvård samt friluftsliv. En av anledningarna till att vi kommer att se dessa förändringar beror på det minskade antalet betesdjur. Jord- och skogsbruksnäringarna sysselsätter ca 0,3% av de yrkesverksamma invånarna vilket är betydligt lägre än riksgenomsnittet, ca 16%. I kommunen finns 1098ha åkermark. Kulturlandskap och värdefull åkermark Under många århundraden var jord- och skogsbruket de dominerande näringarna i kommunen. Gårdarna låg till att börja med i Mölndalsåns dalgång där samhällen nubbade ut sig över jordbruksmarken. Jordbruksmarken som finns kvar ligger framförallt i dalgångarna; Fässbergsdalen, Alveredsdalen, Heljereds dalgång och Lindomeånsdalgång. Jordbruksmark finns även vid Ingemantorp/Fågelsten/Skäggered och Sagered. Insprängt i skogslandskapet finns också en del öppna marker, bland annat i området Tulebosjön - Hålsjön samt väster om E6/E20. De karaktäristiska dalstråken i kommunen bör bevaras och hållas öppna. Genom förbättrad skötsel kan ängs- och hagmarker återfå värden som gått förlorade. Lantbruksnämnden har klassificerat åkermarken ur produktionssynpunkt. Även Länsstyrelsen har inventerat de värdefulla odlingslandskapen, 1993. De värdefulla odlingslandskapen som beskrivs är Balltorp, Alvered, Tulebo, Kimmersbo, Södra Lindome samt Lindomeån, Knipered och Hällesåker.” ...//...”Gårdsstrukturerna och det äldre kulturlandskapet bör bevaras i så stor utsträckning som möjligt och den öppna jordbruksmarken bör inte bebyggas.” (MK ÖP kap 8, s 60)

Hällesåker: ”Utöver jordbruket, som på grund av marken var ganska svagt försörjda sig byinvånarna genom möbelsnickeri och andra hantverk.” (MK ÖP, kap 14, s 143)

Kapitel 18 Bevarad jordbruksmark

”Jordbruk är av nationell betydelse. Brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen eller detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk Miljöbalken 3 kap 4 § På rekommendationskartan redovisas områden med öppet jordbrukslandskap inrymmande åkermark som föreslås bevaras. I områdena ingår också åkerholmar och i viss

mån åkermarkens närmaste omgivningar. Vissa områden är också kulturhistoriskt intressanta t ex område öster om Lindome kyrka. 1989 gjordes en värdering av jordbruksmarken av lantbruksnämnden. Marken värderades i tre klasser, som i huvudsak gäller än idag. En förteckning på aktiva jordbruk finns under allmänna intressen. Med hänsyn till landskapsbilden och biologisk mångfald är det viktigt att bevara delar av jordbruksmarken öppen. Skogsplantering bör undvikas.

Generella rekommendationer gäller i tillämpliga delar. Nybyggnad för annat ändamål än för jordbrukets och andra areella näringars behov tillåts inte annat än i undantagsfall. Om- och tillbyggnader som inte motverkar syftet kan tillåtas.

Bebyggelse

på åkermark eller på andra med hänsyn till landskapsbilden känsliga områden förhindras. Tillkommande bebyggelse bör lokaliseras i anslutning till redan befintlig bebyggelse, dock inte till sådana lägen att olägenhet av någon betydelse för jordbruksnäringen uppkommer. Skälig hänsyn skall tas till buller och lukt från jordbrukets anläggningar. Tillåten nybebyggelse bör vidare med hänsyn till byggnadsvolym,

vägg- och takbeklädnad, färgsättning mm utföras på sådant sätt att den anpassas till befintlig bebyggelse och lokal byggnadstradition.” (MK ÖP, kap 18 s 171)

8 Diskussion:

I Sydnytt 13/3 intervjuas Anders Larsson med anledning av Länsstyrelsen i Skånes förslag om en nollvision för byggande på jordbruksmark från och med 2016. ”I de flesta europeiska länderna finns ett fungerande planeringssystem på nationell, regional nivå som förbjuder urban exploatering av jordbruksmark. I Sverige har vi kommunalt planmonopol som ofta leder till att kommunerna konkurrerar sinsemellan och resultatet blir att nya bostads- och industriområden byggs där det är lättast och billigast- på prima åkermark. I Sverige har vi dessutom störst andel asfalterad yta per invånare i Europa. Enligt statistiken skulle vi dock kunna fördubbla invånarantalet i våra nuvarande tätorter utan att tära på grönområdena. Med nuvarande populationsdensitet behöver inte jordbruksmark tas i anspråk för byggnader inom överskådlig framtid.” (23) R.E. Klosterman menar i en studie att nuvarande samhällsagenda i de flesta västerländska länder, snarare fokuserar på avreglering, privatisering och urbana företagslokaliseringar än på offentlig styrning. (24)

Hållbar utveckling

Begreppet hållbar utveckling används som vi sett flitigt i KK:s och MK:s översiktsplaner. Som det definierades av Brundtlandkommissionen 1987: ”En hållbar utveckling tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov”.(25)

Långsiktigt hållbar utveckling är ett överordnat, disposivt, mål. Det är dock upp till kommunerna själva att tolka innehållet i de ramar som angetts. (26) Kommunerna skriver mycket om en hållbar utveckling som grund för ÖP. Begreppet nämns många gånger planerna igenom- finns även egna avsnitt om detta. Då uppstår den ofrånkomliga frågan: ingår inte jordbruk och lokal livsmedelsproduktion som en central del av en hållbar utveckling?

Intrycket vid en närläsning av översiktsplanerna är att Kungälv och Mölndals kommun helt har släppt livsmedelsförsörjning lokalt både nu och som möjligt i

framtiden.

Joseph R. Desjardins frågar i *Environmental Ethics*, apropå hållbar utveckling: "What is being sustained?" ...//... "It seems clear that sustainability is often assumed to mean the present patterns and levels of consumption. In this sense, defending a model of sustainable living means simply sustaining the status quo" (27)

Kan begreppet resiliens vara mer adekvat att använda i sammanhanget? Resiliens betyder ordagrant förmågan att återhämta sig eller motstå olika störningar. En mer relevant frågeställning att använda, än "hållbar utveckling = business as usual"- skulle kunna vara: Hur kan vi öka resiliensen inför kommande miljö- och resurskriser? Industriområden och bostadsområden som nu byggs på jordbruksmark framstår som raka motsatsen – måhända främjas en ekonomiskt tillväxt på kort sikt – men ifråga om långsiktig hållbarhet? Mölndal utsågs år 2002 till årets tillväxtkommun – skall bli intressant text år 2032 - hur vi ser på Mölndal som tillväxtkommun då?

Jordbruk sedd som endast kulturhistoria

Viss information som framkommer i översiktsplanerna framstår som inkonsekvent – ett exempel från Mölndal där det framförallt är området väster om Hällesåker som är klassat som mest värdefull jordbruksmark och inritat i ÖP som bevarandeområde. På ett annat ställe i ÖP sägs att marken i Hällesåker förr var för mager för att försörja sig på. Det var i Mölndalsåns dalgång som de allra flesta produktiva odlingarna låg – det är idag planerat för industriexploatering, och i hög grad också verkställt.

Motsvarande "mest värdefulla odlingslandskap" i Kungälv är Solberga: "

Odlingslandskap i kustbygd där olika förhistoriska lämningar tillsammans med utskiftad jordbruksbebyggelse tillsammans bildar ett för Bohuslän representativt öppet och betat kulturlandskap. (Fornlämningssmiljö, Gårdsmiljö)." Karebysslätten norr om Kungälv anges i översiktsplanen som värdefullt odlingslandskap. Trots detta är en stor del av denna slätt numera industriområde. Idag finns det i industriområdet inga spår av det som i fallet södra Karebysslätten bara för ett decennium sedan var gårdar med åkermark.

En tänkbar slutsats man kan dra av detta är att man anser att jordbruksmarken som skall bevaras skall skyddas utifrån kulturhistoriska/landskapsmässiga grunder ("det öppna landskapet" - bevaras som en museal artefakt?) och inte utifrån potentiell lokal livsmedelsförsörjning i framtiden.

Signifikativt är att samtidigt som naturreservat o grönområden (rekreation) har egna kapitel- vilket givetvis i sig är positivt – att produktiva jordbruk helt är utlämnat, bortsett från hästgårdar som nämns på flera ställen.

Är odlingsmarkens långsiktiga produktionsförmåga godtagbar?

I de nationella miljö kvalitetsmålen skrivs det: "Tillståndet för åkermarken och dess långsiktiga produktionsförmåga är godtagbart. Arealen odlingsbar åkermark har dock minskat sedan 1995." (28) På vad grundar man antagandet att den långsiktiga produktionsförmågan är godtagbar? Har det gjorts en beräkning på hur mycket åker/jordbruksmark Kungälv eller Mölndal skulle behöva för att kunna trygga livsmedelsförsörjningen för kommunens invånare? Nej. Eller på nationell nivå, hur mycket jordbruksareal Sverige skulle behöva om av olika skäl självförsörjningsgraden skulle behöva vara större? Det verkar inte som mer omfattade studier gjorts kring den långsiktiga produktionsförmågan (29), i synnerhet med tanke på framtidsscenarioer av klimat förändringar och minskade fossila resurser, och en ökad produktion av

biobrännslan som också gör anspråk på odlingsmarken. Ingen av dem jag talat med på Jordbruksverket, Naturvårdsverket, Länsstyrelser eller Naturskyddsföreningen, känner till att någon sådan studie gjorts. Så frågan, är odlingsmarkens långsiktiga produktionsförmåga godtagbar, kvarstår, obesvarad.

Talande är en närmast tragikomisk händelse under fallstudiearbetet. Jag ville veta hur klassificeringen av jordbruksmarken gjorts. Definerandet av en gradering av värdefull jordbruksmarken resulterade i kartor som togs fram av Länsstyrelserna på 70-talet. I samtal med ansvarig på Länsstyrelsen i Västra Götaland får jag reda att ”vi inte vet var materialet tagit vägen, sedan systemet digitaliserades på 90-talet. De är förhoppningsvis i något arkiv” (30) När jag frågar om hur klassificeringen gjordes, blir svaret att de som vet är pensionerade nu, och att några av de som var med även har gått bort. Själva underlagen till denna klassificering är alltså mycket osäkra.

Det finns givetvis massor av anledningar varför det ser ut som det gör. Delvis handlar det om det bekväma i närvaron av, tillförlitandet på, den fossila energin. Strukturrationaliseringen av landsbygden/småbruken från 1950-talet och framåt var ett stort samhälleligt ingrepp – måhända även ett misstag (fortfarande inte heller dokumenterat vad det var som hände och vilka konsekvenser det fick)? Det kan vara ett stort misstag att idag även tänka bort lokal livsmedelsproduktion på kommunal nivå idag- och förlita sig på externa långväga leveranser och en monopolliknande livsmedelsbransch. Resiliensen i detta nuvarande system är mycket svagt.

Då har vi inte tagit upp ”mjukare” värden: tex all kunskapen om och kring lokal mat/kultur (odling/självförsörjning). Vad är värdet av ”världens bästa skola”, om våra barn blir hejare på avancerade matematiska ekvationer och datorer tex men inte har en susning om hur man livnär sig- bygger ett hus eller odlar sin mat?

(Vad äter då barnen för mat i skolmatsalarna i Kungälv/Mölndal? En EU-konferens om närproducerad, ekologisk skolmat som Mölndals kommun stod som värd för hösten 2010 som jag deltog i som representant för Tillsammansodlingen med deltagare från 6 EU-länder ger ett exempel: det visade sig att Mölndals kommuns eget upphandlingsavtal av skolmat i princip omöjliggör närproducerade, ekologiska inköp – det som var EU-projektets själva syfte).

Delvis handlar det om matvanor. Om drastiskt förändrade matvanor mot för tex 50 år sedan. Att vara van vid att 365 dagar om året kunna äta ”färska” tomater- som färdats 400 mil med lastbil från södra Spanien (en produktion vilken i sig innebär en rad ekologiska och sociala problem). Eller att varje dag året runt kunna äta holländsk växthusodlad paprika, odlad i mineralull och med växtlampor, vilken om man mäter energi i kalorier kräver 30 kalorier att tillverka mot den enda kalori den ger i näring. En ohållbar, till synes omöjlig ekvation men istället en växande, lukrativ industri möjliggjord genom billig fossil energi och EU-subventioner. (31)

Så även Sveriges positioner inom den gemensamma europeiska jordbrukspolitiken är viktiga för det svenska jordbrukets långsiktiga hållbarhet. När det gäller EU och den fysiska planeringen menar Nyström att ”det väsentliga är att näringsgrenar i utsatta regioner är starkt beroende av de villkor som EU ställer upp för medlemsländerna”. (32) En syn som verkar finnas bland många svenska politiker är att när vi är med i EU skall se till den gemensam marknaden, och släppa nationella självförsörjningsmål, och istället se EU som en gemensam försörjningsbas. (33)

Ett sådant synsätt betyder dock en svag resiliens. Kan vi fortsätta förlita oss på att vissa regioner skall förse andra regioner med livsmedel, grönsaker? I dag är det ett

faktum, men i framtiden? Kan vi göra anspråk på andra regioners naturtillgångar, i synnerhet när de inte brukas hållbart (som i fallet med de spanska tomaterna eller de holländska paprikorna)?

Hur kan vi tänka konstruktivt kring alternativa scenarier omkring användning av jordbruksmark?

Begreppet matsuveränitet

Matsuveränitet utgår från att rätten till mat inkluderar filosofin kring social rättvisa, hållbarhet och resiliens i livsmedelssystemet. Matsuveränitet betonar bönders rätt till mark, frö och vatten samtidigt som fokus är på lokalt självbestämmande, lokala marknader, energi- och teknologisk suveränitet och bonde-till-bonde-nätverk. I Food Secure Canadas definition vilar begreppet matsuveränitet på 6 grundpelare: 1. Fokuserar på mat till människor. 2. Värdesätter matproducenter. 3. Lokaliserar livsmedelssystemen. 4. Lokal autonomi. 5. Bygger kunskap och erfarenheter 6. Arbetar med naturen. (34)

Även om förekomsten av ett samhälle som är resilient ur ett matsuveränitetsperspektiv känns minst sagt avlägset, kan vi skissera på olika vägar dithän. Olika scenarier, bortom den rådande ramen-paradigmet. Begrepp som resiliens och matsuveränitet behöver ses sammankopplade med frågor om livsstil-boendesituation-transporter osv. Det är lätt att se det ekonomiskt svåra och politiskt vågade i att på kommunnivå driva en landsbygdspolitik som går stick i stäv mot det rådande globaliserade livsmedelsproduktionssättet. Som ganska så direkt krockar med det (för politiker nödvändiga) kortsiktiga mandatperiodperspektivet. Naturligtvis är hur olika samhällsintressen prioriteras ytterst en fråga om hur makt utövas, och är tätt sammanvuxet med politisk ideologi.

Vi kan i alla fall tänka tanken på att bygga upp en incitamentsstruktur utifrån resiliens- och matsuveränitetsbegreppen. Som understöds hela vägen bottom up från lokal, kommunal, regional till nationell och global nivå. Som genomsyrar ideella-, offentliga- och näringslivs-verksamheter. Som initierar och subventionerar pilotprojekt och inspirerande föregångsexempel. Samtidigt krävs parallellt förändring i grunden, i mentalitet- andra värderingar, synsätt – på alla nivåer: via förskolan, grundskolan, gymnasier, studieförbund, vuxenutbildning, folkhögskolor till högskolan osv. Vi kan i alla fall samla på goda exempel: här är två framgångsrika produktiva ekologiska bärkraftiga jordbruk, i mellersta Halland: Tånga gård och Ugglarp.

Att exploatera och bygga bort kommande generationers grundläggande resursbas, ge dem sämre förutsättningar att livnära sig, framstår som ett stort etiskt dilemma. Hans Andersson, på den idéella organisationen Den Goda Jorden, ställer frågan på sin spets vid ett bostadsbygge på gammal åkermark i Skåne: ”Våra barn och barnbarn kommer ha bostäder – men kanske inte mat.” (35) Vi är avslutningsvis tillbaka till den inledande stora frågan kring hur den lokala och globala livsmedelsförsörjningen kommer se ut för framtida generationer. Synen på hur vi skall förvalta jordbruksmarken går starkt isär. Sista orden får därför gå till en röst som verkar betrakta scenariot kring klimathot och minskade (fossila) resurser som uttryck för domedagsprofetior. Mikael Sandin (m), kommunstyrelsens ordförande i Staffanstorps,

en av kommunerna i Skåne med högst exploateringstakt av jordbruksmark, kommenterar Länsstyrelsens i Skånes förslag om en nollvision av byggande på jordbruksmark från 2016: ”Det är det mest idiotiska jag hört”. (36)

9 Källor:

- (1) Des Jardins, Joseph R.: Environmental Ethics, An Introduction to Environmental Philosophy; Wadsworth Publishing, 2004.
- (2) Mölndal : lantbruks- och trädgårdsstad under omvandling; utgiven av Mölndals J.U.F. veteraner och Mölndals hembygdsförening, 1993
- (3) Hedberg, Lars, föredrag, november 2011 på Papyrus industrimuseum, Mölndal
- (4) Olofsson, Malin, Öhman, Daniel; Matens pris : boken som matindustrin inte vill att du ska läsa, Reporto Förlag, 2011
- (5) Magdoff, Fred & Tokar, Brian (Ed:s): Agriculture and food in crisis, Conflict, resistance and renewal; Monthly review press, 2010
- (6) Nyström, Jan; Planeringens grunder, en översikt; Lund, Studentlitteratur, 2003
- (7) Nollvision för ytterligare exploatering av skånsk åkermark, Länsstyrelsen Skåne <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/nyheter/2012/Pages/nollvision-for-exploatering-av-akermark-i-nytt-atgardsprogram.aspx>
- (8) SCB/Jordbruksverket 2006: Rapport om exploateringen av jordbruksmark: http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra06_31.pdf
- (9) Larsson, Anders; Kommunala strategier för förtätning och hushållning av den goda jorden, SLU Alnarp, landskapsarkitektur, Den Goda Jordens årsmöte 2012, <http://www.dengodajorden.se/wp-content/uploads/2012/03/Presentation-Anders-Larsson.pdf>
- (10) Martin Sjödahl, Jordbruksverket, miljöavdelningen, telefonsamtal april 2012
- (11) Elin Slätmo, föreläsning den 24 februari, Humanekologi, Global Studies
- (12) Elin Slätmo, ibid
- (13) Nyström, Jan, ibid, s 117
- (14) Miljöbalken: <http://www.regeringen.se/sb/d/15934>
- (15) Plan och Bygglagen: <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20100900.htm>
- (16) Miljömålen: <http://www.naturvardsverket.se/sv/Start/Sveriges->

[miljomal/Historik/](#))

(17) Martin Sjö Dahl, Jordbruksverket, miljöavdelningen, telefonsamtal april 2012

(18) Miljömål nummer 13: <http://miljomal.nu/13-Ett-rikt-odlingslandskap/>

(19) <http://www.kungalv.se/Oversiktsplan-2010/Oversiktsplan-2010/Vision-for-Kungalvs-kommun/>

(20) http://www.kungalv.se/upload/Dokument/Styrdokument/%C3%96versiktsplan%202010/01_Kungalvs_OP_sid_1-41.pdf

(21) Torbjörn Nilsson, kommunekolog Kungälv kommun, telefonsamtal:

(22)

<http://www.molndal.se/medborgare/byggaboochmiljo/samhallsplanering/oversiktsplaner/oversiktsplan2006.4.47315bb7131d8f123cf800016020.html>

Karta över markanvändningen i Mölndals Kommun:

<http://www.molndal.se/download/18.7c4ddec13583889dda80005014/Markanv%C3%A4ndning.pdf>

(23) Larsson, Anders; citerad i Sydnytt 13/3 2012

(24) Klosterman R.E., 2003. Arguments for and against planning. I Campbell, S. & Fainstein, S.S.(eds). *Readings in Planning Theory*. Second edition. Cambridge: Blackwell Publishing, pp. 86-101. citerad av Elin Slätmo, föreläsning den 24 februari, Humanekologi, Global Studies

(25) http://sv.wikipedia.org/wiki/H%C3%A5llbar_utveckling

(26) Nyström, ibid s 56

(27) Des Jardins, Joseph R., ibid s 89

(28) Miljömål nummer 13: <http://miljomal.nu/13-Ett-rikt-odlingslandskap/>

(29) Johan Wallander Jordbruksverket, telefonsamtal 13 mars 2012

(30) Arne Lisell, Länsstyrelsen Västra Götaland, telefonsamtal mars 2012

(31) Olofsson, Malin, Öhman, Daniel, ibid

(32) Nyström, ibid, s 140

(33) Johan Wallander Jordbruksverket, telefonsamtal 13 mars 2012

(34) Food Secure Canada, citerad i de la Salle, Janina & Holland, Mark: Agricultural Urbanism, Handbook for building sustainable food and agriculture systems in the 21st century cities; Green Frigate Books, 2010; se även globala småbrukarnätverket Via Campesina som flitigt använder begreppet, <http://viacampesina.org>,

(35) Andersson, Hans; citerad i Sydnytt 13/3 2012

(36) Mikael Sandin Staffanstorp, citerad i Sydnytt 13/3 2012